

Fekete J. József

Az illúziólét konkrét tapasztalata

Dreff János/Tóth Dezső: Az utolsó magyartanár feljegyzései

„Nincsen más kalandom, mint én magam.”

D.J./T.D.

Vélhetően homo duplexnek tekinti az olvasó azt, aki önmagában egyszerre kettő, ráadásul író, és műve középpontjába önnön dualitását helyezi: Dreff Jánosként Tóth Dezsőt olvassa ki belőle, Tóth Dezső mondatait pedig Dreff Jánosnak tulajdonítja. Ők ketten az egy szerző, *Az utolsó magyartanár feljegyzései* című könyv írói. Beleírt ugyan ebbe a könyvbe Homérosztól Kukorelly Endréig mindenki, legtöbbit talán Joyce és Szentkuthy, ami egyfelől szerkezetet ad a kötetnek, másfelől meghatározza hangütését, és ha létezne valamiféle harmadik-felől, oda azt jegyezném: definiálja a mű műfajtalanságát.

Mert hogy nem regény, az (nem) biztos. Olyan mű, ami rákérdez a naiv Olvasóra: szerinted ugyan mi a regény? E kérdés eldöntésében a szerző mellé állnék, de ő bölcsen elhagyta könyvéből a műfaji meghatározást. Naiv olvasóként azt mondanám: szövegfolyam, szövegtenger. De nem hagy nyugodni a tapasztalat: egy tökéletes, vagy ha nem is tökéletes, de bevált szerkezet fölépítése, majd utólagos lebontása jelzi, hogy a szerzőt nem a múzsa ihletése emelte a rózsailatú spontaneitás puttó-formájú fellegei közé, hanem az általa a verbalitás szintjén értelmezve megvetett – amennyiben ez a szerző számára terhelő, inkább: elemzés tárgyának tekintendő – metézis mentén építette fel könyvét. Szövegekből, amelyek – bármennyire is meglepően hangzik – egy markáns narratív sík mentén helyezkednek el. Úgy tűnik, hogy nincs elbeszélői folyamatossága a műnek, noha van. Nem tudhatom, hogy a szerző mit is akart voltaképpen: elhitetni, hogy romokból építette vissza a regény által megjelenő – létező – szellemi katedrális, vagy arról győzze meg olvasóját, hogy sikerült lerombolnia a magyar közoktatás és a kortárs magyar próza mítoszát. Meggyőződésem viszont, hogy e kettős cél elérésének ernyedetlen buzgalma közepette folyamatosan rombolt és épített egyszerre.

Mondják, olvasom is, nem jó könyv, nem is lehet elolvasni, meg hogy problémákat vet fel, és nem ad válaszokat. Olyanok mondják, írják, akik maguk is leendő, vagy aktív pedagógusok. Csak azért nem írom, hogy magyartanárok, mert akkor kiderülne, nem a regény szerzője az utolsó magyartanár. Az ellenérvek ellenében hiszem: Dreff János/Tóth Dezső könyvét nyomban kötelező olvasmánnyá kell tenni a középiskolákban, a tanárképzőből pedig senki se léphessen ki anélkül, hogy elejétől végéig el nem olvasta ezt a könyvet.

Persze nem arra az olvasatára gondolok *Az utolsó magyartanár feljegyzéseinek*, amely a közoktatás alapvető kérdéseit taglalja. Érdekes módon a regény magyarországi recepciója zömmel erre a referenciális felületre reagált, noha szerintem a mű messze fölé emelkedik az egyébként hangsúlyosan problematizált témának. Ennek éppen a szétszúsás, a szétesés felé ívelő, a pl. joyce-i, vagy Szentkuthy-féle, szertelenségéből fakadó rendszer mellett felépített szövegkompozíció a bizonyítéka. Általa a szerző egyenesen kinyilvánítja, hogy önnön magáról beszél, és ehhez az ad alapot, amivel foglalkozik, de az, amivel – tanárként – foglalkozik, csupán lehetőséget nyújt számára a megszólaláshoz. És az alakváltáshoz.

Hiszen minden ebből lombosodik ki. A kötetet jegyző Tóth Dezső Dreff Jánossá válik. Voltaképpen ez a karkai metamorfózis a mű alaptémája, és nem a magyar közoktatás. Dezső tanár, János író, ugyanabban a testben. Két szerepben. Nem meghasonlott identitások, segítik

egymást önnön maguk értelmezésében. Mindent tudnak egymásról, sőt, az elokvenciával és gazdag szókinccsel megáldott tanár ösztönzi az író narratív nekifutásainak kiteljesülését, az író pedig igyekszik megfogalmazni a tanár dilemmáit, mert érvényes választ egyikőjük se adhat rájuk.

Beszédes már a kötet borítója is, amelyen tükörírásban látható egy szövegfragmentum, a szerző neve pedig vízszintes szimmetriatengely mentén tükrözve jelenik meg, csakhogy a Dreff Jánosnak nem a Tóth Dezső a tükörolvastosa. Az itt felmerülő dilemmát a kötetből mottóként előrehozott versrészlet oldja fel, amelyben János szólítja meg Dezsőt, jelezvén, hogy a Dreff Jánusként jelölt szerző egy önálló életre kelt alakmás, heteronima, akárcsak például Pessoa szerzői alteregói, akikre nem egy utalás történik a szövegben.

A regény meghatározó része gyilkos önelemzés, a beszélő a témátlanság intenzitásának látszata mögött védtelenül kitérül. De ez-e a mű szándéka? Egyáltalán definiálható-e a regény szándéka? A szerző(k) mindenesetre felkínál(nak) néhány lehetőséget: „...meg kellene állapítani és határozni, hogy vajon regény-e ez vagy paródia, tanulmány vagy pamflet, emlékiratokat írtam-e, vagy változatokat egy fantázia szülte témára, és el kellene dönteni, mi van benne túlsúlyban: a tréfa, az ironia, az ostorozás vagy a badarság, a pur abszurdum, pur halandzsza; továbbá, hogy voltaképpen nem pöz-e az egész, tettetés, színészkedés, mesterkélttség, szellemességihiány, érzelmi vérszegénység, képzeletsorvadás, a rend aláaknázása és a józan ész lejáratása.” (21.) Talán mindezek egyszerre. Amennyiben Joyce *Ulysses*-ét Homérosz *Odüsszeiája* paródiájaként olvassuk, akkor Az utolsó magyartanár feljegyzéseit az *Ulysses* paródiájának is tekinthetjük. Amennyiben óvatosabbak vagyunk hermeneutikai megközelítésünk során, inkább a megelőzőttség viszonyát fedezzük fel a két mű között, ami folyamán Dreff János és Tóth Dezső Joyce művének szerkezetét követi az egy nap 24 órájának beosztását kísérve – ami Dreffnél egyáltalán nem a Bloomsdayre (1904. június 16.), nem egyetlen napra és 24 órára vonatkozik –, az *Ulysses* tudatfolyamának, nyelvi pazarságának, a konvencionális narráció szétrobbantásának a tükre megjelenik művükben, amit a metanarratív elemek felhasználása, a tipográfia adta vizuális lehetőségek kiaknázása fűszerez, s amit végül egy „így készült” jellegű work-fejezet zár, miként a DVD-n forgalmazott filmeket az extrák. A Dreff/Tóth regény egészében ilyen: kicsit ez is, kicsit az is, megnyugtatóan nem, vagy legalábbis nehezen definiálható, ráadásul mintha éppen ez a definiálhatatlanság lenne a célja. Az viszont kétségtelen, hogy angolosan játékos, franciásan érzelmes, németesen racionális és oroszosan szenvedélyes. Tekintélyes magyar és világirodalmi élményanyagot szippantott fel a szöveg pórusaiba, párját ritkító szókészletről tanúskodik. A paródiában tobzódik a *Rejtő Jenő*: *A néma revolverek városa – részlet a kritikái kiadásból* című fejezet, ahol a lábjegyzetek hivatkozás-építménye maga alá roskasztja az alapszöveget. Ez a szakmai paródia folytatódik a *20. óra* című fejezetben, ahol az utolsó lábjegyzet áthúzódik a rákövetkező fejezet első három könyvoldalán. A paródia és a parafrázis összeölelkezik a szövegben, és mindent magába gyűr Heideggertől Gyurcsány Ferenc öszödi beszédéig – hogy csak két kiragadott sarokpontot említsek. Néhol jelzetten és hangsúlyozottan, máshol finoman elrejtve, de felfedezhetően, mint például Hunter S. Thompson regényének címe (*Félelem és reszketés Las Vegasban*) a következő mondatokban: „És itt jön a félelem. Hogy nem és nem. A reszketés. Hogy de és de.” (157.)

Amikor az elbeszélő önnön magáról beszél – és folyton ezt teszi –, akkor harsányan patetikus, belehal érzelmeibe, ő lesz a „vértelen rezignáció lovagja” (25.), foglalkozásának története egyenesen szenvedéstörténet, egy remekbe szabott mondat megfogalmazása számára szellemi orgazmus. Ez a fortyogó, edényéből minduntalan kicsorduló érzelmi-szellemi masszaként elképzelhető narrációs túlzásigény ad lelket és stílust a szövegnek, ami hol az emelkedett, hol az alantas regiszterekben szárnyal. Az önvizsgálat adta, a szerző kettősségét elemző elbeszélői lehetőséget a narrátor szövegépítő eljárásá terebélyesíti, bármit is hoz szóba, azt megvizsgálja másik oldaláról is. Ennek nyomán dichotomikus jelentéstartalmakat bilincsel a fogalmakhoz. Így lesz nála a „figyelemfelkeltés oltára”-ból a „hatékonyság ravatala” (24.), a pirkadatból „a hajnal utolsó felvonása”, majd nyomban pontosítva: „a pirkadat a hajnal alkonya”. (57.)

Hogyan is lett Tóth Dezsőből, az „utolsó magyartanárból” Dreff János, az író? A hiperérzékes személyiségű, az irodalmat egyedüli valóságnak tartó, szépirói ambíciókkal megvert szerzőt bedarálta a közoktatás malma. Túlélési stratégiái csupán elnyújtják agóniáját, az óhajtott menekülési útvonalak elé aggnak egyre gyászosabb drapériákat. A valóság iszonyata döbbenti rá,

hogy érzékeny személyisége már csupán illúzióként egzisztál a konkrét tapasztalatok között, és ebből az illúzióból képződött meg az elbeszélő heteronima. „Mert mióta felvettem ezt az új nevet, a Dreff Jánost, azóta jobb lett nekem” – írja színéváltozásáról, de lábjegyzetben nyomban jelzi: „Nem lett jobb.” (147.) Az identitás problematikája attól mélyebben gyökerezik az elbeszélőben, hogy egyszerű megkettőződéssel megoldható lenne, ugyanis egyazon valós vagy fiktív entitáson belül is több, különböző identitás keresi önnön formáját. „Annyiféle identitást feláldoztam már a kéjsóvár hatásvadászat, a primitív megfelelni vágyás, a szakmai igényesség megkövetelte profizmus és a megsokszorozódás kínjából felfakadó szellemi kielégülések hajszolásának lestrapált oltárán, hogy ha akarnék, sem lehetnék már biztos a dolgomban. Már abban sem vagyok biztos, hogy a tanárlét féreglét. Lehet, hogy csak a nagyszerűség és a kivételesség dimenzióit értettük félre, és söpörtünk ki méltatlan árnyéklétünk keservei helyett.” (35.)

Ami a legfontosabb, az elbeszélői nyelv. Alapvetően derűs, amennyiben Szentkuthy Miklós és James Joyce regényeit derűsnek tekintjük, olykor érzelmes, ha Proustot érzelmesnek mondhatjuk, szomorú, ha Kierkegaard-t annak véljük, kíméletlen, amennyiben Stephen Kinget ilyenként éljük meg, humoros, ha Rejtő Jenőt annak tartjuk, humora és könnyedsége Karinthy, Molnár Miklóst, Fehér Bélát, Temesi Ferencet idézi. A nyelvi humor sziporkái mindvégig élénkítik az elbeszélést, ráadásul gyakorta gátat szakít a nyelv, a beszélő parodizál Lázár Ervintől Tandoriig, a köznyelvi fordulatoktól, a rétegnyelvtől a trágárságig, a tudományos értekezésekig mindent, ami írott vagy beszélt stílusként látó- és hallókörébe kerül. Ettől is továbblép, már nem csupán a nyelvet kezeli egyedüli eszközeként, hanem a lejegyzés szerszámát is önálló médiumként használja: a számítógép billentyűzete mintegy önállósulva nyelvet kreál, amivel párhuzamosan föl-bukkan az *Ulysses* új, még publikálatlan fordításának egy részlete (az első nekirugaszkodásánál úgy tűnt, ez még Szentkuthy 1974-es fordítása, de utánanézttem, mégsem az), majd váratlanul jön egy réteg halandzsa, amit egy tükörszedéssel készült fejezet, a tizennyolcadik koronáz meg, bár szerintem senki se olvasta el visszafelé, noha lehet, hogy tévedek. A számítógép egyébként az elbeszélői nyelv lehetőségeit a vizualitás irányába tágítja: ábrák, vignetták, képek szövegbe, illetve szöveg elé applikálását teszi lehetővé. A szövegben, miként a világban is: áll a bál, és mindenki meghívott. Áll a bál, és folyik a küzdelem.

A már említett Extrák utolsó fejezete *A böjti pré*, amelyben az egyébként Szentkuthy-kutatók közé tartozó Tóth Dezső Szentkuthy Miklós *Prae* című regényét veszi újra elő, mintegy visszafelé uralván saját művének egyik éltető gyökerére. Egyben látszólag el is határolja egymástól kettőjük intencióját, amikor a következőket írja: „Szentkuthyval ellentétben én nem a jelenségek jegyzékét akarom megírni, azt a bizonyos catalogus rerumot, nem, nekem bőven elég, ha csak a jelenségem jegyzékét vetem papírra. Ha saját skizofréniámnak leszek csupán a krónikása.” (326.) Csakhogy Tóth Dezső pontosan tudja, hogy Szentkuthynak a jelenségek jegyzéke elkészítésére vonatkozó deklarált szándéka mögött az egyetlen emberre utaló egyetlen metafora áll, vagyis ő is hajszál-pontosan arra törekedett, amit Tóth Dezső/Dreff János kitűzött maga elé.

Az egyszemélyes szerzőpáros megtalálta helyét a nem létező Szentkuthy-iskolában, ahol azt tanítják, hogy az íráshoz tehetség, intellektus, műveltség, nyelvi készség, szorgalom, analízis-precízió, szójáték, komolyság, humor, irónia, halandzsa és játékoság szükséges.

(Kalligram, Pozsony, 2010)